

ОКСАНА ДЕВАЛЬЄР
(Полтава)

ВИКОРИСТАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ АБРЕВІАТУР У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ключові слова: абревіатура, лексичне скорочення, граматична форма, словоформа, відмінкова парадигма.

Граматична форма абревіатури – це варіант видозміни лексичного скорочення, який за допомогою елементів його будови (напр.: *адмінрайон-а, адмінрайон-у, адмінрайон-и*) або інших способів мови (напр.: *євросудді – євросудді*) стає граматичною одиницею: виражає комплекс граматичних значень і вказує на синтаксичні відношення з іншими формами слів у реченні. Саме завдяки граматичним формам стає можливим оформлення висловлень у мовленні.

Абревіатури як граматичні одиниці реалізуються в тих чи тих граматичних формах (словоформах) як морфологічних видозмінах, напр.: *модем, модем-а, модем-у* та ін. Кожна з цих словоформ означає той самий предмет, але водночас визначає певне граматичне значення (*модем* – називний відмінок, *модема* – родовий відмінок, *модему* – давальний відмінок та ін.).

Кожній абревіатурі, як і кожному слову в мові, властиве одне чи кілька граматичних значень, напр.: абревіатура *євромодно* має лише одне граматичне значення – «прислівник». Абревіатура *адмінрайон* має кілька граматичних значень: «іменник», «чоловічий рід», «однина», «називний відмінок»; абревіатура *євроконституційного* має такі граматичні значення: «прикметник», «чоловічий рід», «однина», «родовий відмінок»; абревіатура *піарив* має граматичні значення: «дієслово», «дійсний спосіб», «минулий час», «чоловічий рід», «однина», «третя особа», «недоконаний вид», «активний стан».

Граматичні значення зумовлюють творення різних граматичних форм (словоформ) – різновидів того самого слова, що тотожні лексично, але протиставлені граматичними значеннями. Усі змінні граматичні категорії абревіатури формують її парадигму – сукупність усіх словоформ. Наприклад, парадигма абревіатури-іменника в українській мові налічує 14 словоформ (по 7 відмінків в однині та множині), парадигма абревіатури-прикметника налічує 24 словоформи (по 6 відмінків у трьох родах і 6 відмінків у множині).

Засобами вираження граматичних значень складноскорочених слів є флексії, суфікси та префікси, наголос, службові слова, чергування звуків, порядок слів, синтаксичний зв'язок.

Найтиповішим формальним засобом вираження граматичних значень у абревіатурних словоформах виступає флексія.

Неініціальні прості частковоскорочені абревіатури, які закінчуються повним словом у називному відмінку, мають відмінкові парадигми відповідної відміни. Так, граматичне значення абревіатури-іменника жіночого роду однини в називному відмінку регулярно виражають флексії *-а, -я, -О* (*кіберцеркв-а, євроінтеграці-я, політдіяльність-О*), у родовому відмінку – закінчення *-и, -і, -ї* (*кіберцеркв-и, євроінтеграці-ї, політдіяльність-і*), у давальному відмінку – закінчення *-і, -ї* (*кіберцеркв-і, євроінтеграці-ї, політдіяльність-і*), у знахідному відмінку – флексія *-у*,

-ю, -Ø (кіберцеркв-у, своінтеграці-ю, політдіяльність-Ø), в орудному відмінку – закінчення **-ою, -сю, -ю** (кіберцеркв-ою, своінтеграці-сю, політдіяльність-ю), у місцевому відмінку – флексія **-і, -ї** (кіберцеркв-і, своінтеграці-ї, політдіяльність-і), у кличному відмінку – закінчення **-о, -е, -є** (кіберцеркв-о, своінтеграці-е, політдіяльність-е).

Ініціальні прості звукові аббревіатури, які закінчуються на твердий приголосний, відмінюють як іменники другої відміни. Граматичне значення такої ініціальної звукової аббревіатури-іменника в називному відмінку стандартно виражає флексія **-Ø** (БЮТ-Ø, ПЄБЛ-Ø, ЛАЗ-Ø), у родовому відмінку – закінчення **-а, -у** (БЮТ-у, ПЄБЛ-у, ЛАЗ-а), при цьому, якщо аббревіатура є назвою заводу, фабрики, тресту, використовують флексію **-у** (директор ЛАЗ-у), якщо ця аббревіатура є назвою предмета конкретного, то використовують флексію **-а** (шофер ЛАЗ-а), у давальному відмінку – закінчення **-у, -ові** (БЮТ-у/-ові, ПЄБЛ-у/-ові, ЛАЗ-у/-ові), у знахідному відмінку – флексія **-Ø** (БЮТ-Ø, ПЄБЛ-Ø, ЛАЗ-Ø), в орудному відмінку – закінчення **-ом** (БЮТ-ом, ПЄБЛ-ом, ЛАЗ-ом), у місцевому відмінку – флексія **-і, -у, -ові** (БЮТ-і/у/-ові, ПЄБЛ-і/у/-ові, ЛАЗ-і/у/-ові), у кличному відмінку – закінчення **-е, -у** (БЮТ-е, ПЄБЛ-е ЛАЗ-е).

Неініціальні прості складові аббревіатури на твердий приголосний мають відмінкові парадигми другої відміни. Граматичне значення цих аббревіатур у називному відмінку регулярно виражає флексія **-Ø** (власкор-Ø, Кабмін-Ø, укравтодор-Ø), у родовому відмінку – закінчення **-а, -у** (власкор-а, Кабмін-у, укравтодор-у), у давальному відмінку – флексія **-у, -ові** (власкор-у/ові, Кабмін-у/ові, укравтодор-у/ові), у знахідному відмінку – закінчення **-а, -Ø** (власкор-а, Кабмін-Ø, укравтодор-Ø), в орудному відмінку – флексія **-ом** (власкор-ом, Кабмін-ом, укравтодор-ом), у місцевому відмінку – закінчення **-і, -у, -ові** (власкор-і/у/ові, Кабмін-і/у/ові, укравтодор-і/у/ові), у кличному відмінку – флексія **-е** (власкор-е, Кабмін-е, укравтодор-е).

Неініціальні прості комбіновані лексичні скорочення, що закінчуються ініціальною простою аббревіатурою на твердий приголосний або складом на твердий приголосний, відмінюють як іменники другої відміни. Граматичне значення таких аббревіатур у називному відмінку регулярно виражає закінчення **-Ø** (МЗЕЗторг-Ø, ГоловАУП-Ø, УкрНДцивільсьбюд-Ø), у родовому відмінку – флексія **-у** (МЗЕЗторг-у, ГоловАУП-у, УкрНДцивільсьбюд-у), у давальному відмінку – закінчення **-у, -ові** (МЗЕЗторг -у/ові, ГоловАУП-у/ові, УкрНДцивільсьбюд-у/ові), у знахідному відмінку – закінчення **-Ø** (МЗЕЗторг-Ø, ГоловАУП-Ø, УкрНДцивільсьбюд-Ø), в орудному відмінку – флексія **-ом** (МЗЕЗторг-ом, ГоловАУП-ом, УкрНДцивільсьбюд-ом), у місцевому відмінку – закінчення **-і, -у, -ові** (МЗЕЗторг-і/у/ові, ГоловАУП-і/у/ові, УкрНДцивільсьбюд-і/у/ові), у кличному відмінку – флексія **-е** (МЗЕЗторж-е, ГоловАУП-е, УкрНДцивільсьбюд-е).

В українській мові є аббревіатури, що знаходяться поза відмінами. У тексті невідмінювані аббревіатури набувають певного родового, числового і відмінкового значення, але, не маючи морфологічних форм вираження, маркують їх синтаксично, за допомогою узгоджуваних слів. Не відмінюють у літературній мові такі аббревіатури: звукові з кінцевим голосним (УПА – упа, УСФА – уєфа, ЗНО – зно); літерні з кінцевим голосним (СБУ – есбеу, КМУ – каему, КПУ – катеу, КМДА – каемдеа); літерні, які закінчуються буквами **б, в, г, д, ж, з, к, п, т, х, ц, ч, ш**, що при читанні в кінці мають голосний звук /бе, ве, ге, де, же, зе, ка, пе, те, ха, це, че, ша/ (БМВ – беємве, НТВ – ентеве, СТБ – естебе, ПКТ – некате, МКТ – емкате); літерні аббревіатури з кінцевим приголосним **л, м, н, р, с, ф** (МЗС – емзеєс, НТН – ентеєн, МТС – емтеєс,

СМС – есемес); частковоскорочені, у яких кінцевий нескорочений компонент виступає незмінним іменником (*спецінтерв'ю, сврожурі, спецтаксі*); складові або комбіновані з кінцевим компонентом у формі непрямого відмінка (*Міноборони, завкафедрою, Держкомінформполітики*); абрєвіатурні назви країн та держав (*СНД – есенде, ОАЕ – оае, НДРС – ендеерс*). Парадигму таких незмінюваних абрєвіатур називають нульовою, хоча частину абрєвіатур цих типів в усному мовленні можуть відмінювати, напр.: *АТС – працюю на атеесі; ВНЗ – ВНЗів побільшало*.

Система словозміни абрєвіатур перебуває в процесі становлення, що зумовлено незавершеністю процесів формування категорії роду абрєвіатур, яка лежить в основі словозмінної системи іменника. Тому нині одні абрєвіатури вже мають усталені відмінкові форми, інші – допускають значну варіантність у відмінюванні, а деякі поповнили групу невідмінюваних слів.

Грамматична форма абрєвіатур – це властивість лексичного скорочення передавати синтаксичні відношення й формувати граматичні значення елементами слова, які додають до його кореневої частини, а також властивість абрєвіатур розрізняти граматичні значення і вступати в синтаксичні зв'язки за допомогою таких засобів, як:

1) наголос, який використовують у разі відсутності в абрєвіатурі формальної диференціації граматичних значень. Так, у формах лексичних скорочень *свросудді, поп-зірки, техводи* формальних показників недостатньо, щоб сприймати їх як іменники називного відмінка множини чи як іменники родового відмінка однини. Уточнює граматичну форму лише наголос, пор.: *свросудді* – називний відмінок множини, *свросудді* – родовий відмінок однини, *поп-зірки* – називний відмінок множини, *поп-зірки* – родовий відмінок однини; *техводи* – називний відмінок множини, *техводи* – родовий відмінок однини та інші;

2) чергування звуків, що виконує формозмінну функцію розрізнення граматичних значень, пор.: *політборець – політборця е/О* – родовий відмінок; *геологорозвідка – геологорозвідці ю/ц* – місцевий відмінок однини;

3) суфікси і префікси, пор.: *спецім'я* – називний відмінок однини, *спецім-ен-і* – родовий відмінок однини. У цих словоформах розрізнення відмінків називного та родового визначає формотворчий суфікс **-ен-**; *есемесити* – дієслово недоконаного виду, *зесемесити* – дієслово доконаного виду. У цих словоформах протиставлення недоконаного і доконаного видів досягнуто завдяки формотворчому префіксу **з-**;

4) службові слова, де за допомогою часток *би (б)* утворюють форми умовного способу (*інтернетити – інтернетив би, культосвічував – культосвічував би*), а допоміжне слово *бути* у формах першої, другої і третьої особи однини й множини в сполученні з інфінітивом утворює аналітичні (складені) форми майбутнього часу недоконаного виду (однина – *буду, будеш, буде піарити*; множина – *будемо, будете, будуть піарити*);

5) порядок слів, коли при відсутності формальних показників – закінчень – граматичні зв'язки і члени речення встановлюють за порядком слів: на першому місці – підмет, після присудка – додаток. У реченні «*Укртелеком обирає Промінвестбанк*» абрєвіатури *Укртелеком* і *Промінвестбанк* можна сприймати і як іменники у формі називного відмінка, і як іменники у формі знахідного відмінка. Це означає, що в цьому реченні припустимо вважати абрєвіатуру *Укртелеком* підметом, а *Промінвестбанк* – додатком, водночас абрєвіатуру *Промінвестбанк* можна кваліфікувати як підмет, а *Укртелеком* – як додаток. Таку неоднозначність простежуємо через те, що лексичні скорочення не мають відмінних формальних показників, які б напевно вказували на відповідний відмінок (називний чи знахідний), що дало б змогу чітко відрізнити

підмет від додатка. Тому за основу розрізнення граматичного значення (у цьому разі членів речення) беруть прямий порядок розміщення членів речення (те, що інакше називають порядком слів). У наведеному реченні скорочена лексична одиниця *Укртелеком* – підмет, виражений формою називного відмінка, *Промінвестбанк* – додаток, що має форму знахідного відмінка. Якщо ж у цьому висловленні поміняти місцями аббревіатури (*Промінвестбанк обирає Укртелеком*), то доведеться обґрунтовано визнати аббревіатуру *Промінвестбанк* підметом, а лексичне скорочення *Укртелеком* – додатком;

б) синтаксичний зв'язок, коли для невідмінюваних лексичних скорочень граматичне число й відмінок устанавлюють за формою узгоджуваного слова, напр.: *Цікаве спеціалістів'ю журналіста* (неініціальна проста частковоскорочена аббревіатура *спеціалістів'ю* виступає в значенні називного відмінка однини: на це вказує формальний показник прикметника *цікаве*); *Прочитав цікаве спеціалістів'ю* (лексичне скорочення *спеціалістів'ю* виступає в значенні знахідного відмінка однини: на це вказує дієслово *прочитав* та прикметник *цікаве*); *Задоволений своїм спеціалістів'ю* (аббревіатура *спеціалістів'ю* виступає в значенні орудного відмінка однини: на це вказує дієслово *задоволений* та займенник *своїм*); *Одержано п'ять нових спеціалістів'ю* (аббревіатура *спеціалістів'ю* завдяки узгодженню з нею слову *нових* сприймається у формі родового відмінка множини).

Отже, будь-яке лексичне скорочення функціонує в мові як граматично оформлена одиниця. Це твердження справедливе як для змінних аббревіатур, тобто таких, які видозмінюють свої форми, так і для невідмінюваних лексичних скорочень.

Видозміни аббревіатур бувають двох типів: 1) не пов'язані зі зміною семантики слова (*телезірка* – *телезірку*, *телезіркою*); 2) пов'язані з утворенням семантично нових одиниць (*телезірка* – *телезірочка*, *телезірковий*, *телезірковість*). Відповідно до цього розрізняють форми словозміни та форми словотворення. Видозміни *телезірка* – *телезірку*, *телезіркою* становлять зразок форм словозміни. При всій несхожості зовнішнього оформлення, вони є лише формами одного слова, значення якого (*телезірка* – популярний ведучий чи артист телебачення) є незмінним у всіх наведених словоформах. Інакше сприймаємо форми словотворення у прикладі *телезірка* – *телезірочка*, *телезірковість*. Це результат творення слів з новим лексичним значенням або зі своєрідним семантичним відтінком. Так, аббревіатура *телезірочка* виступає із семантичним відтінком зменшеності або пестливості. Аббревіатура *телезірковість* – з новим лексичним значенням (поведінка, властива людині, яка працює на телебаченні). Форми словозміни та форми словотворення складають морфологічні елементи, одні з яких мають речове значення, інші служать або для творення видозмін слова, або для формування слів з іншим лексичним значенням. Напр.: *євромод-а*, *євромод-и*; але *євромод-ник*. Морфема *євромод* передає речове значення (недовготривале панування в суспільстві певних європейських смаків), морфема *-а*, *-и* виражають граматичні значення; *-а* – значення називного відмінка, однини, жіночого роду; *-и* – значення родового відмінка, однини, жіночого роду; морфема *-ник* служить для називання особи за вподобаннями та внутрішніми ознаками.

За формою слова лексичні скорочення поділяємо на синтаксичні й несинтаксичні. Синтаксичні – це такі форми аббревіатур, утворення яких залежить від синтаксичних відношень членів речення. Наприклад, форми відмінка аббревіатур-іменників зумовлені валентністю дієслова, тобто його здатність визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, пор.: *кладу (що?) автодрабину, кладу (куди?) до спецприміщення*; формальні ознаки роду, числа й відмінка прикметників залежить від відповідних ознак іменників, пор.: *європолітична стратегія, європолітичне обговорення, європолітичний*

скандал, форми особи й числа абревіатур-дієслів пов'язані синтаксичними зв'язками із займенником чи іменником, зокрема: *я спецобслужую, ми спецобслужуємо, менеджер спецобслужує, менеджери спецобслужують*. Отже, синтаксичними виступають лише словозмінні форми, формальний елемент (формант) яких указує на відношення між формами того самого слова. Несинтаксичними можна визнати граматичні форми, утворення яких не залежить від синтаксичних відношень між членами речення. Несинтаксичними є передусім форми словотворення, напр.: *МНС – еменесний (МНСний), еменесник*. Їх виникнення не зумовлене залежністю від інших слів у словосполученні чи в реченні. Вони утворені для задоволення потреб називання різних реалій оточення. Несинтаксичними є окремі граматичні форми, об'єднані вираженням протиставлених граматичних значень у межах однієї граматичної категорії, напр.: граматичних значень чоловічого, жіночого, середнього родів (*енергопринцип, дипмісія, держмити*), однини і множини (*літпрацівник – літпрацівники*), недоконаного і доконаного видів (*піарити – пропіарити*), дійсного, умовного, наказового способів (*піарив, піарив би, пропіарь*), минулого, теперішнього, майбутнього часу (*піарив, піарю, піаритиму*). Розрізнення згаданих граматичних значень виникає внаслідок самостійного (а не залежного від зв'язку з іншими словами) процесу граматичних утворень.

Форми абревіатур поділяємо на синтетичні й аналітичні. Синтетичні, або прості, – це такі форми, граматичні показники яких розташовані в межах слова. Завдяки закінченням, які є структурною частиною абревіатури, можливе розрізнення відмінків (*дипшита, дипшити, дипшиті, дипшиту, дипшитою, (у)на дипшиті, дипшито*), розрізнення осіб однини (*піарю, піариш, піарить*), розрізнення однини та множини (*дипкорпус – дипкорпуси*). У всіх наведених прикладах однією формою слова передають і лексичне (воно закладене в основі слова), і граматичне (флексія є його носієм) значення. Граматичні форми аналітичні, або складені, становлять собою поєднання слів повнозначного (яке передає лексичне значення) і службового (що виражає граматичне значення), які функціонують як одна морфологічна одиниця (одна форма слова), наприклад, абревіатури-дієслова майбутнього часу недоконаного виду *буду інтернетити, буду есемесити*, де абревіатури (інфінітиви) утілюють лексичні значення, а граматичні значення першої особи однини, майбутнього часу, недоконаного виду передає допоміжне дієслово *бути*. Наведені поєднання повнозначного і службового слів становлять одну з трьох форм майбутнього часу, пор.: *пропіарю* (проста форма), *піаритиму* (складна форма), *буду піарити* (складена аналітична форма). Аналітичною (складеною) формою є поєднання *пропіарив би*, в якому частка *би* вказує на умовний спосіб.

Отже, граматичні форми абревіатур, як і всіх інших слів, виникають при сполученні слів у реченні, коли абревіатура функціонує в ньому як його складник. Сукупність своєрідних елементів будови лексичних скорочень, здатність їх передавати граматичні властивості, а також сукупність засобів зв'язку слів у реченні створюють можливість продуктивного використання абревіатур у мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращенные слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 328 с.

2. Бойченко Л.М. Структурно-семантичні типи абревіатур і діапазон їх дериваційної активності в сучасній українській мові / Л.М. Бойченко // Мовознавство. – 1982. – №5. – С.75-81.

3. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К.: Радянська школа, 1982. – 208 с.

4. *Горпинич В. О.* Морфологія української мови : [підручник] / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с. (Альма-матер).

Оксана Девальєр

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФОРМ АББРЕВИАТУР В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются грамматические формы лексических сокращений как способы выражения грамматических значений аббревиатур. Внимание акцентируется на грамматических формах словоизменения и словообразования аббревиатур, а также на формах синтаксических и несинтаксических, синтетических и аналитических.

Ключевые слова: аббревиатура, лексическое сокращение, грамматическая форма, словоформа, парадигма.

Oksana Devaler

USAGE OF GRAMMATICAL FORM OF ABBREVIATIONS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

In this article we consider the grammatical forms of lexical abbreviations, which are the expressive sense of grammar means of abbreviations. We pay attention to grammatical forms of word changing and word combination of abbreviations, syntactical and unsyntactical forms, synthetic and analytic ones.

Key words: abbreviation, lexical abbreviation, grammatical form, word form, paradigm.

Одержано 15.10.2009 р., рекомендовано до друку 15.12.2009 р.